

עצמו מגביה הראש תחילה, ונזקף מעט מעט. כמו כן כשהיה כורע בתפלה, היה זוקף ראשו תחילה ואחר כך גופו, שלא תראה כריעתו עליו כמשאוי.⁽³¹⁾

ועוד אמר רבה בר הנינא סבא משמיה דרב: כל השנה כולה אדם מתפלל ואומר בחתימת ברכת "אתה קדוש" שבשמונה עשרה — האל הקדוש. וכן בחתימת הברכה "השיבה שופטנו כבראשונה" אומר כל השנה "מלך אוהב צדקה ומשפט".⁽³²⁾ חוץ מעשרה ימים שביין ראש השנה ויום הכפורים, שמתפלל בהם "המלך הקדוש", וכן אומר בהם "המלך המשפט".⁽³³⁾ לפי שבימים הללו הקב"ה מראה מלכותו לשפוט את העולם.⁽³⁴⁾

מתרצת הגמרא: מי כתיב "בשמי"? דהיינו בעת הזכרת השם, והרי "מפני שמי" כתיב! ומשמעותו, מפני שמי הוא כורע, והיינו קודם הזכרת ה'. אבל כשמזכיר ה', הוא זוקף, כמו שדרשו מהפסוק "ה' — זוקף כפופים".⁽²⁹⁾

אמר ליה שמואל לחייל בר רב: בר אוריאן, בן תורה, תא ואימא לך מלתא מעלייתא דאמר אבוך. הכי אמר אבוך: כשהוא כורע — כורע בבורך. כשהוא זוקף — זוקף בשם.

יב-ב < רב ששת, כי כרע — כרע כחיוורא, כמו שבט שביד האדם, שחובטו כלפי מטה בבת אחת, כך היתה כריעתו בבת אחת.⁽³⁰⁾ וכי קא זקיף — זקיף כחיויא, כנחש, שהוא זוקף

31. כך פירש רש"י. והגר"א [אמרי נועם, כתר ראש לון] ביאר, שזוקף רק גופו, אך ראשו ישאר תמיד כפוף למטה, כנחש, ולא יגביהנו.

32. בבאר היטב [ק"ח א] נקט שאם אמר בכל השנה המלך הקדוש או המלך המשפט, אינו חוזר, אך לטעם הט"ז בסמוך [הערה 34] ב"המלך המשפט" חוזר.

33. רש"י פירש "כמו מלך המשפט", וביאר הראש יוסף שהוקשה לו הרי לא שייך לומר שני ה' הידיעה [מה שאין כן בהאל הקדוש, שהקדוש אינו ה' הידיעה]. והעלה מכך שהאומר "מלך המשפט" יצא, וכ"כ הדרישה. אך הכל בו [תפלה יא] הביא בשם הראב"ד שלא יצא, כי משמעות "המלך המשפט" היא, שהוא עצמו המשפט, והיינו, שהוא וחכמתו אחד, כי אינו מקבל חכמה מאחר. וכ"כ הכסף משנה [תפלה ב יח] בשם רבינו מנוח, וראה הערה הבאה.

34. הכסף משנה [שם] ביאר, ש"מלך אוהב

שהרי ביו"כ היו משתחווים בשעה ששמעו את שם המפורש יוצא מפי כה"ג. וכעין זה הקשה הב"ח [קכז] על דעת תרומת הדשן שאומרים "מודים" בשחיה אחת, והרי מזכיר בו את ה', וביאר המג"א [קכז ב] ש"ה' זוקף כפופים" נאמר רק באופן שדעתו לזקוף בהמשך הברכה, או בסופה שחייב לזקוף, אך כשרוצה להמשיך בשחיה אינו חייב לזקוף, [ע"פ פמ"ג שם].

29. בראש יוסף הוכיח מכך שזוקף רק בשעת אמירת השם, ולא קודם לכן, ואפילו לא אחר שאמר "אתה", כי כל עוד הוא קודם אמירת ה' ראוי להיות "מפני שמי נחת". אך הרשב"ץ כתב שזוקף קודם שמזכיר ה', כדי שיכוון שה' זוקף כפופים, וכן הוא לשון הירושלמי [ה"ה], וכן פסקו החיי אדם [כג ב] וקצש"ע [ח יא].

30. כך פירש רש"י, והרא"ש הביא בשם רב האי גאון שלא יכרע מאמצע מתניו וראשו ישאר זקוף, אלא יכוף ראשו כאגמון ויכרע [וראה תוס' ד"ה כרע ובהגהות הב"ח שם] ובשו"ע [ק"ג ד — ו] הביא שני הפירושים להלכה.

ורבי אלעזר אמר: אפילו אמר האל הקדוש — יצא, שנאמר [ישעיה ה טז] "ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה".

וכך ההוכחה מפסוק זה שיוצא גם ב"האל הקדוש": אימתי "ויגבה ה' צבאות במשפט" — אלו עשרה ימים שמראש השנה עד יום הכפורים, ובכל זאת קאמר הכתוב "האל הקדוש", ולכן בדיעבד, אם לא אמר המלך הקדוש, אין צריך לחזור.⁽³⁵⁾

דנה הגמרא: מאי הוה עלה? איך נפסקה ההלכה?

אמר רב יוסף: מי שאומר בעשרת ימי

תשובה האל הקדוש, וכן מלך אוהב צדקה ומשפט — יצא בדיעבד.⁽³⁶⁾

רבה אמר: חייב לומר המלך הקדוש, והמלך המשפט, ואם טעה חוזר.⁽³⁷⁾

ומסקנת הגמרא: והלכתא כרבה.

ואמר רבה בר חנינא סבא משמיה דרב: כל שאפשר לו לבקש רחמים על חברו ואינו מבקש — נקרא חוטא. והראיה, שנאמר [שמואל א יב כג] "גם אנכי חלילה לי מחטא לה, מחרול להתפלל בעדכם".

אמר רבא: אם תלמיד חכם הוא זה וצריך לרחמים, צריך חברו שיחלה עצמו עליו

לעשי"ת אפילו לכתחילה, וגם רבה לא נחלק אלא לכתחילה, וכן הוכיח הצ"ח, שאילו היה הנידון בדיעבד, היה ראוי לומר "רב יוסף אמר יצא, רבה אמר לא יצא". וראה הערה הבאה.

37. הרי"ף ותוס' [ד"ה והלכתא] כתבו שאם טעה ואמר "האל הקדוש" או "האל המשפט" חוזר לראש התפילה ואומר המלך הקדוש. וכן ביאר הרשב"א, שרב יוסף ורבה נחלקו אם יוצא בדיעבד או לא.

וכתב רבינו יונה, שדוקא אם אמר "האל המשפט" חוזר. וביאר הב"ח, שהרי"ף גרס שרבה ורב יוסף נחלקו ב"האל המשפט". אך הרשב"א גרס בדברי רב יוסף "מלך אוהב צדקה ומשפט", ונקט שרבה סובר כי הוא גרוע מ"האל המשפט", מפני הטעמים שבהערה 34.

ודעת בעל המאור והראב"ד [תפלה י יג] שרבה לא נחלק אלא לכתחילה, אך בדיעבד גם אם אמר "האל" יצא, וכדברי רבי אלעזר.

ובהגהות מיימוניות [תפלה י אות נ] הביא שיטה שלא נחלקו אלא בהמלך המשפט, אך בהמלך הקדוש לכולי עלמא לא יחזור.

צדקה ומשפט" משמעותו שרוצה שברואיו יתנהגו כך, אך "מלך המשפט" משמעותו שהוא עצמו שופט בצדקה. וראה ט"ז [ק"ח ב] שבראש השנה הוא זמן משפט קבוע, ואז הוא עצמו המשפט. ולטעמיהם אם אמר "מלך אוהב משפט", חוזר, וראה הערות 32, 37.

אך הרמ"א שם כתב, שאינו חוזר [אלא בתכ"ד], וטעמו, כי העיקר להזכיר מלכות לגבי משפט, ואכן הטור [שם] הביא שמחזור ויטרי גרס כל השנה אומר "האל המשפט". והרשב"א גרס "אוהב משפט", ונמצא שבעשי"ת עיקר התוספת היא בהזכרת המלכות.

35. הרא"ש נקט שרבי אלעזר חולק גם על "המלך המשפט", וסובר שבדיעבד יוצא ב"מלך אוהב צדקה ומשפט". וביאר הצ"ח, שלדעתו ראיית הגמרא מהפסוק היא, שהרי אף שתקנו לשנות הנוסח בעשי"ת, משמע בפסוק שבדיעבד יוצא בנוסח הרגיל.

36. כך ביאר הרשב"א, אך לדעת בעל המאור [בסמוך] רב יוסף סובר שאין שינוי נוסח

(38) בתפלה למענו.

בחלותם, של דואג ואחיתופל [שהיו תלמידי חכמים], לבושי, הריני לובש שק". ומכאן ראייה שצריך להצטער בצערו של חכם.

ועוד אמר רבה בר חנינא סבא משמיה דרב: כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו — מוחלין לו על כל עונותיו. (40) והראיה, שנאמר [יחזקאל טז סג] "למען תזכרו ובשת, ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך, בכפרי לך לכל אשר עשית, נאום ה' אלהים".

תמהה הגמרא על הראיה: דילמא צבור שאני? כי מפני מעלת הצבור מוחלין להם.

דנה הגמרא: מאי טעמא, מה הראיה לכך? אילימא משום דכתיב [שמואל א כב ח] "ואין חולה מכם עלי וגולה את אזני" שהיה שאול תלמיד חכם, וסבר שדוד שונאו, והתאונן שאין מי שחולה עליו, אף שהוא צריך לרחמים כדי להצילו מדוד — זו אינה ראייה, כי דילמא מלך שאני? ורק מלך, הצריך לרחמים, מצוה להצטער עליו. (39)

ולכן מבארת הגמרא: אלא, המקור שצריך שיחלה עצמו על תלמיד חכם שמצטער, נלמד מהכא: [תהלים לה יג] "ואני,

מלך, וא"כ עדיין יש ללמוד משאול לת"ח שהתבייש. ותיריך שדחיית הגמרא שמא רק על אדם כשאול צריך לחלות, כי היה מלך ות"ח, אך על ת"ח לחוד אין צורך. ועוד ביאר בפשטות, שעל מלך צריך לחלות, כי צערו נוגע לכל ישראל, ואל מפני עדיפותו על אחרים.

40. הריטב"א ביאר, שבכל עוון שעשה ומתבייש, מוחלים לו על אותו עוון. אך ה"רי"ף בעין יעקב נקט כפשוטו שמפני בושותו בעוון אחד, מוחלין לו על כל עוונותיו, שהרי נמחל לשאול עוון השאלה באוב, מפני בושותו על הריגת אנשי נוב.

והנה בתוס' להלן [לד ב ד"ה כסוין] משמע שהכוונה לבושה לפני הקב"ה בעצם החטא, ולא מפני שראוהו אחרים, וראה מנחת חינוך [סד ט] שעל חטא ע"ז חייב להביא שעירה כדי שיתבייש מאחרים, כי לכפרת חטא גדול טעונה בושה גדולה יותר, ומשמע שעצם הבושה מאחרים היא סיבה לכפרה.

והטעם שבושה מכפרת הביא השל"ה [יומא, תשובה] בשם האר"י שהעלבונות החירופים והגידופים, מעולים יותר מכל מלקות

38. בשו"ת החתם סופר [או"ח קסו] ביאר, שיראה את עצמו כאילו גם הוא חולה, וכאילו מתפלל על עצמו.

ובספר ראש אמנה, הביא את דברי מרן הגרא"מ שך אודות שרה אמנו, שטענה כלפי אברהם אבינו "חמסי עליך", שהיה לך להתפלל שהבן אשר יולד לך יהיה ממני ולא מהגר שפחתי! ומכאן מוכח, שאדם היכול להתפלל עבור חבירו ואינו עושה זאת, הרי הוא חוטא ב"חמס", כי מניעת הטובה מחברו על ידי המנעות מתפילה עבורו, היא מעשה חמס, כאילו נוטל מחבירו את הטובה היכולה להגיע לו. ומכאן, שבשעה שמתוודים ואומרים בנוסח הווידוי "חמסנו", אל לנו לחשוב כי החטא הזה הוא רק נוסח כללי שאינו נוגע אלינו, אלא כל אחד ואחד צריך להתוודות ולחזור בתשובה על החטא הזה שנכשלים בו כה רבות, שהרי כל כך הרבה תפילות יכולנו להתפלל עבור אחרים הזקוקים לישועה, ולא התפללנו, ויש לנו להתוודות על כך ולומר "חמסנו"!

39. החתם סופר [ח"ו כט] הקשה, הרי תוס' בשבועות [ל ב] נקטו שכבוד ת"ח עדיף מכבוד

ולכן מביאה הגמרא מקור אחר: **אלא מהכא**: כאשר פנה שאול אל שמואל באמצעות בעלת האוב, וענהו שמואל: [שמואל א כח טו] **"ויאמר שמואל אל שאול: למה הרגתני להעלות אותי? ויאמר שאול: צר לי מאד, ופלשתים נלהמים בי, וה' סר מעלי, ולא ענני עוד גם ביד הנביאים, גם בחלומות. ואקראה לך להודיעני מה אעשה"**.

ומדייקת הגמרא: **ואילו "אורים ותומים" לא קאמר**, לא הזכיר שאול ששאל גם בהם ולא נענה, **משום דקטליה שאול לאנשי נוב**, עיר הכהנים. והיה שאול בוש משמואל, שלא יאמר לו אתה גרמת לעצמך שלא נענת באורים ותומים, לפי שהרגת בטעות את כהני נוב, וכיון שנתבייש שאול נמחל לו.

ומבררת הגמרא: **ומנין דאחילו ליה מן שמיא?**

מבאר הגמרא: **שנאמר בתשובתו של שמואל לשאול: "ומחר — אתה ובניך עמי"**. **ואמר רבי יוחנן: אמר לו שמואל לשאול: למחר, הינך יחד עמי — במחיצתי**.⁽⁴¹⁾

ורבנן אמרי: מהכא מוכח שמחלו לו:

בסוף ימיו של דוד היה רעב בארץ ג' שנים, ואמר ה' שבא הרעב כעונש על יחסו של

שאול לגבעונים, שהמיתם. וכאשר שאל דוד את הגבעונים **"מה אעשה לכם ובמה אכפר וברכו את נחלת ה'"**, ענו לו הגבעונים: [שמואל ב כא ו] **"יותן לנו שבעה אנשים מבניו [של שאול] והוקענום לה' בגבעת שאול, בחיר ה'"**.

והרי ודאי שהגבעונים לא אמרו את שתי המילים האחרונות **"בחיר ה'"**, שהרי התכוונו לגנות את שאול ולא לכבדו. אלא, מלמד הכתוב כי **יצתה בת קול** אחר דבריהם של הגבעונים, **ואמרה, כי שאול, שהם דרשו להרוג את בניו ככפרה על חטאו, הוא — "בחיר ה'!"** ומכאן מוכח שמשמים מחלו לו לשאול. [מפני שהתבייש משמואל].

אמר רבי אבהו בן זוטרתני אמר רב יהודה בר זבידא: בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע.⁽⁴²⁾ **ומפני מה לא קבעוה? משום טורח צבור**.

דנה הגמרא: **מאי טעמא רצו לקבוע אותה בקריאת שמע? אילימא משום דכתיב בה [במדבר כג כב] "אל מוציאם ממצרים", אם כן לימא פרשת ריבית, וכן יתקנו לומר פרשת משקלות, שהן פרשות קצרות דכתיב בהן יציאת מצרים?**

לכן מביאה הגמרא טעם אחר שמחמתו רצו

וסיגופים שבעולם. והגר"ח שמואלביץ [לא ה, לב יא] כתב שכל מטרת היסורים הם לבייש את האדם, כי הם מגלים על פחיתות כוחו, וע"י העונש נוכח בטעותו, והמתבייש בעבירה הגיע מעצמו להכרה זו שהיא מטרת היסורים, ואינו צריך לעונש נוסף.

41. ראה בעיון יעקב שלא נפטר אלא מעונש

בעה"ב, אך הומת בחרב במלחמה, כעונש על שלא כלה את עמלק, ודרש באוב [ראה דברי הימים א, י יג].

42. בפני יהושע כתב שבהרבה פרשיות הוזכרה יציאת מצרים, אך על פרשת בלק נאמר [מיכה ה יב] **"עמי זכר מה יעץ בלק וגו'"** ולכן היה צד שחיבים להזכירה כל יום, ורצו לקבוע

שואלת הגמרא: כשלמא הני תלת, מפרשן:

א. עול מצוות, דכתיב [במדבר טו לט] "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'".⁽⁴⁷⁾

ב. ציצית — דכתיב "ועשו להם ציצית".

ג. יציאת מצרים — דכתיב "אשר הוצאתי".

אלא דעת המינים, הרהור עבירה, והרהור עבודה זרה — מנלן?

מבאר הגמרא, מהא דתניא:

"ולא תתורו אחרי לבבכם" — זו מינות, אותם ההופכים טעמי תורה למדרש טעות.⁽⁴⁸⁾ וכן הוא אומר [תהלים יד א] "אמר נבל בלבו — אין אלהים". ואין לך נבל מן

לקבעה בקריאת שמע: אלא, אמר רבי יוסי בר אבין: משום דכתיב בה האי קרא [במדבר כד ט] "ברע שכב כארי וכלביא מי יקימנו", והוא דומה ל"בשכבך ובקומך" — שהקב"ה שומרנו בשכבנו ובקומנו, לשכב שלום ושקטים כארי וכלביא.⁽⁴³⁾

מקשה הגמרא: ולימא האי פסוקא — ותו לא! ולא יהיה בכך טורח צבור.

מתרצת הגמרא: גמירי, כי רק כל פרשה דפסקה משה רבינו פסקינן, ואילו פרשה דלא פסקה משה רבינו — לא פסקינן.⁽⁴⁴⁾

דנה הגמרא: פרשת ציצית — מפני מה קבעה לאומרה בקריאת שמע? ⁽⁴⁵⁾

מבאר הגמרא: אמר רב יהודה בר הביבא: מפני שיש בה חמשה דברים⁽⁴⁶⁾: יציאת מצרים, עול מצות, ודעת המינים, הרהור עבירה, והרהור עבודה זרה.

בק"ש.

43. כך פירש רש"י, ובביאורו לחומש כתב על הפס' [במדבר כג כד] "הן עם כלביא יקום — כשהן עומדין משינתם שחרית, הן מתגברים כארי לחטוף מצוות לקרא ק"ש וכו'".

והמהרש"א ביאר, כי כשם שאין מי שיעיר את הלבאי, אלא הוא קם מאליו, כך יש לאדם לקום בזריזות כדי שלא יאחר זמן ק"ש.

44. ראה במגילה [כב א] ש"כל פסוק שלא פסקיה משה לא פסקינן ליה", וביאר המג"א [ריש רפב] שאם בדעתו להשלים כל הפרשה מותר להפסיק באמצע, כמו שעושין בקריאת התורה, אולם פסוק אסור לפסוק, אף שמתכוון להשלימו. ובמרומי שדה כתב שאסור להתחיל באמצע פרשה, אך בפסוק האיסור רק להפסיק באמצעו.

45. בירושלמי מבואר שקבעו לומר את שלשת הפרשיות כי נרמזים בהם עשרת הדברות, והובא במ"ב [סא ב] וסיים שצריך להתבונן בעת ק"ש שלא יעבור על אחת מהן.

וראה בעקדת יצחק שביאר כיצד נרמזות כל מצוות התורה בק"ש.

46. [נוסף על יציאת מצרים, ובסך הכל ששה — גר"א]

47. רש"י [ד"ה עול] הביא את הפסוק "ועשיתם את כל מצוותי", וראה דקדוקי סופרים שלפניו היתה גירסת הילקוט [פר' שלח] שלא הביא את הפסוקים.

48. כך פירש רש"י, ובעבודה זרה [כו ב] אמרו ש"מין" הוא יהודי העובד ע"ז, וכאן אי אפשר

ההופך דברי אלוהים חיים.

"אחרי עיניכם" — זה הרהור עבירה. שנאמר [שופטים יד ג] "ויאמר שמשון אל אביו: אותה קח לי, כי היא ישרה בעיני".

"אתם זונים" — זה הרהור עבודה זרה, וכן הוא אומר [שופטים ח לג] "ויזנו אחרי הבעלים".

מתניתין:

מזכירין יציאת מצרים כלילת. אומרים

בקריאת שמע גם פרשת ציצית שמוזכר בה ענין יציאת מצרים⁽⁴⁹⁾, ואף על פי שאין לילה זמן ציצית, שהרי נאמר בה "וראיתם אותו — וזכרתם", בכל זאת מזכירין אותה כלילה מפני יציאת מצרים שבפרשה.⁽⁵⁰⁾

אמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני נראה כבן שבעים שנה,⁽⁵¹⁾ ולא זכיתי להכריע כדעתי⁽⁵²⁾ שתאמר יציאת מצרים כלילת, עד שדרשה בן זומא כך: שנאמר [דברים טו ג]: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך" — "ימי חיידך" אלו

לפרש כן, שהרי היינו "הרהור ע"ז".

והרמב"ם [תשובה ג ז] כתב ש"מין" הוא האומר "אין אלוה", וציין הכסף משנה לע"ז שם, אך בפשטות נראה שמקורו מסוגיין, שעל מינות הובא קרא של "אמר נבל בקרבו אין אלוהים".

49. כך פירש רש"י, והיינו שחיוב אמירת פרשת ציצית תלוי בחיוב הזכרת יציאת מצרים. אך בשאגת אריה [ט] הוכיח מהסוגיא להלן [יד ב, ע"ש] שהנידון במשנה הוא רק על הזכרת יציאת מצרים, ואילו חיוב אמירת פרשת ציצית תלוי במחלוקת האמוראים להלן [שם].

50. במנחת חנוך [כא] העיר שמוני המצוות השמיטו מצוה זו, וביאר הגר"ח שרבי אלעזר בן עזריה הוצרך ל"כל" ללמד שקורין גם כלילה, ולא יכל לדרוש כחכמים שנוהגת גם לימות המשיח, וכבר כתב הרמב"ם שרש ג] שאין מונים מצוה שאינה נוהגת לעתיד.

עוד ביאר, שמצוות הזכרת יציאת מצרים אינה רק לשם הזכירה, אלא היא חלק מקבלת עול מלכות שמים, שהרי נאמר בה "אני ה' אלוהיכם" [וראה ר"ה לב א] ולפיכך היא

נחשבת כחלק ממצוות קבלת מלכות שמים שבק"ש.

51. רש"י ביאר, שהכוונה ליום שמינוהו לנשיא, והיה בן י"ח שנה, ונעשה לו נס שנהפכו שערות זקנו ללבנות, וכדלהלן [כח א]. וביאר התוס' יו"ט שכוונת ראב"ע לומר כי אף שמוכח כי היה מופלג בחכמה וראוי לנשיאות, לא זכה לנצח את חכמים בזה עד שדרשה בן זומא.

והרמב"ם בפיה"מ ביאר, שהיה לומד יומם ולילה עד שתש כוחו נראה כזקן, וביאר החתם סופר שכל לומדי תורה הקב"ה עוזרם ואין עמלם ניכר על גופם, אך לרבי אלעזר נעשה נס שהשתנה טבעו משאר הלומדים, כי הוצרך להראות כזקן. וראה ראש יוסף.

52. כך ביאר הרע"ב [וכעין זה מצינו שחולין לא ב], ולביאורו חכמים חולקים, ולכן דרשוהו באופן אחר, ועל כך נסובים דבריהם בתוספתא להלן, וכן נקט האבודרהם, והוסיף הרוקח שאחר דרשת בן זומא נעשו רבים כנגד רבים. אך מדברי רש"י בסוטה [מט א] משמע שהכריעו כבן זומא כי היה בקי בדרשות. אך הרמב"ם בפיה"מ ביאר, שלא זכיתי

הימים שצריך להזכיר בהם יציאת מצרים, והתוספת "כל ימי חייד" באה לרבות גם את הלילות.⁽⁵³⁾

והכמים שחולקים על כך, אומרים שכך נדרש הפסוק: "ימי חייד", העולם הזה [עד שיבא המשיח], ואילו התוספת "כל" נאמרה להביא⁽⁵⁴⁾ לימות המשיח, שגם אז יהיו חייבים להזכיר את יציאת מצרים.⁽⁵⁵⁾

גמרא:

תניא בתוספתא: אמר להם בן זומא

לחכמים: וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח? והלא כבר נאמר [ירמיה כג ז] "הנה ימים באים נאום ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הרחתים שם".

אמרו לו: לא התכוון הנביא לומר שבימות המשיח תעקר הזכרת יציאת ממקומה, אלא שתהא הגאולה משעבוד מלכויות עיקר, ויציאת מצרים טפל לו.

כיוצא בדבר אתה אומר בכיזור הכתוב

מדרבנן.

ובאור שמח [ק"ש א ג] כתב שלדעת רבינו יונה כיון שהריבוי אינו מפורש, חיוב ההזכרה רק מדרבנן, ולכן יוצא מבעוד יום, וכן הסיק בראש יוסף שהריבוי הוא אסמכתא בעלמא.

וראה פרי חדש [נח] שבהכרח אינו אלא מדרבנן, כי אילו היה מהתורה, הרי הרי חייב ביום ובלילה, ולמה נחשבת כמצות עשה שהזמן גרמא, ובשאגת אריה [יב] דחה, שהן שתי מצוות נפרדות, ואף ששתיהן מהתורה, כיון שכל אחת נוהגת רק בחלק מהיממה, נמצא שהזמן גרמא.

54. הגרי"ז ביאר שלדעת חכמים היא אותה מצוה שנמשכת גם בימות המשיח, ולכן אמרו "להביא", אך לבן זומא היא מצוה נוספת, כמבואר בשאגת אריה [הנ"ל] שביום ובלילה הם שתי מצוות, וראה תוס' רעק"א למשנה.

55. ביאר הגר"א שבן זומא למד ש"כל ימי" משמעותו יממות שלמות, כולל הלילה. ואילו חכמים למדו משמעותו "כל הימים" דהיינו לעולם, ואפילו אחר ביאת המשיח, אך רק בימים

לדעת היכן מרומו בתורה שצריך להזכירה גם בלילה, וביאר הצ"ח שלדעתו באמת חכמים לא נחלקו אלא על המקור שהביא בן זומא, והם למדו ממנו להוסיף חיוב הזכרה גם בימות המשיח, אך לכולי עלמא נאמרה בלילות.

והרי"ד ביאר שרבי אלעזר העיד על עצמו שלא זכה לקיים מצוה זו בלילות, עד ששמעה מכן זומא. אך הרשב"א הביא בשם הראב"ד שקודם היה חיובה מדרבנן. וכבר העיר הפני יהושע באמת הזכירה כאשר לא היה מקור לכך מקרא. וביאר בבית הלוי [עה"ת בא] שלשיטתו לעיל [ט ב] עיקר הגאולה היתה בלילה, בשעת חפזון דמצרים, ולכן מסברא זמן הזכרתה בלילה, ואין צורך לריבוי.

53. רבינו יונה [א א] כתב שיכול לומר יציאת מצרים של ערבית מבעוד יום, כי לא נאמר בה לילה בפירוש, אלא נלמד מרבו, וכל שנחשב לילה לענין תפלת ערבית, ראוי גם להזכיר יציאת מצרים. ובשאגת אריה [ח] נקט שלדעתו חיוב הזכרת יציאת מצרים הוא מהתורה, ולכן תמה למה גרע המקור מרבו, ואיך יכול להזכיר קודם לילה גמור, והרי אינו דומה לערבית שחיובה רק

[בראשית לה י'] "לא יקרא שמך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך".

יג-א לא שיעקר שם "יעקב" ממוקומו, שהרי בירידתו למצרים עדיין נקרא "יעקב" [וכדלהלן], אלא, הכוונה שיהא השם "ישראל" עיקר, והשם "יעקב" יהיה טפל לו.

וכן הוא אומר שבגאולה העתידה עדיין יזכירו את יציאת מצרים, שנאמר [ישעיה מג יח]: "אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו", "אל תזכרו ראשונות" זה שעבוד מלכיות, כי בעת הגאולה ישכחו את השעבוד והגאולה מגלות בבל מדי ויוון,⁽¹⁾ "וקדמוניות אל תתבוננו" זו יציאת מצרים שרק יזכרוה, אך לא יתבוננו בה כמו שהתבוננו עד ביאת המשיח.

והטעם לכך מבואר בהמשך הנבואה "הנני עושה חדשה עתה תצמח", תני רב יוסף זו מלחמת גוג ומגוג, כי מחמת המלחמות

הגדולות ועוצם הגאולה העתידה, ישכח כליל זכרון שעבוד מלכיות, ויכהה זכרון יציאת מצרים.

משל למה הדבר דומה: לאדם שהיה מחלך בדרך ופגע בו זאב, וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה זאב. אחר כך פגע בו ארי, וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה ארי. לבסוף פגע בו נחש וניצל ממנו, שכח מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש. אף כך ישראל צרות אחרונות משכחות את הראשונות.⁽²⁾

מביאה הברייתא עוד דוגמא לשם שהשתנה, אך לא נעקר לגמרי:

נאמר בדברי הימים א [א כז] "אברם הוא אברהם". ודרשו שמות אלו כקיצור תיבות, בתחלה נקרא "אברם" מלשון "אב ארם", כי נעשה אב לאנשי ארצו,⁽³⁾ ארם. ולכפוף נקרא "אברהם" מלשון "אב המון", כי נעשה

ולא בלילות.

1. לעיל [יב ב] אמרו שאחר הגאולה "תהא שעבוד מלכיות עיקר, ויציאת מצרים טפל לו", וביאר מהרש"א דהיינו שיזכרו רק את השעבוד והגאולה של המלכות הרביעית, היא גלות רומי שאנו שרויים בה, אך שאר הגלויות והגאולות ישכחו בגאולה זו, חוץ מיציאת מצרים שיש מצוה בזכירתה.

2. משמעות הראיה היא שאחר ביאת המשיח לא יזכירו בלילה, כמו שהניצול אינו מספר אלא את המקרה האחרון. אך ראה במכילתא [יג ב] שברייתא זו כחכמים, ובכל זאת גרסו בה "והניח מעשה ארי", וביפה עינים ביאר, שאינו מזכיר כי נעשה טפל בעיניו כלפי הנס האחרון.

והמהרש"א דייק שרק אחר מעשה נחש שנינו "שכח מעשה שניהם" ואילו קודם לכן לא אמרו ששכח מעשה שלפניו, כי דימו [גלות] מצרים לזאב, ובכל לארי, ורומי לנחש, והיינו משום שגלות בבל היתה קרובה לגלות מצרים ולא שכחו, אך בגלות האחרונה שהיא ארוכה וצרותיה מרובות, ישכחו גלויות הראשונות. והגר"א ביאר, שתחילה תהיה גאולה משעבוד מלכיות, ואז יזכרו מעט את הגלויות הראשונות, ואחר כך תהיה מלחמת גוג ומגוג, ואחריה לא יזכרום כלל.

3. רש"י [ד"ה בתחילה] פירש "לאנשי מדינתו", ודייק הרא"ם [בראשית יב ב] שנולד בארם נהרים, אך האבן עזרא [שם יא כו] והרמב"ן [שם יב ב] נקטו שנולד באור כשדים,